

УДК 343.851

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

Євгенія Олексіївна ГЛАДКОВА,
доктор юридичних наук, старший дослідник
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

КРИМІНОЛОГІЧНА ФУТУРОЛОГІЯ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Людину і людство завжди цікавило майбутнє, як розвиватимуться наука, культура, техніка, економіка, суспільний устрій, можливості людини, її освіти тощо. Для отримання прогнозів використовувалися і використовуються різні засоби – наукові, аналітичні, екстрасенсорні, містичні тощо.

У середині ХХ ст. в умовах радикального прискорення історичного процесу було поставлено питання про необхідність надати соціальному прогнозуванню конкретно-наукового характеру, створити науку або комплекс наук, що займатимуться передбаченням науково-технічного і соціального прогресу, розробкою методології прогнозування і планування перебігу процесів у різних сферах суспільного життя та ін. На широкій основі природничих і математичних методів склався комплекс конкретно-наукового передбачення, включно з прогнозуванням демографічних, етнічних і культурних процесів, міжнародних відносин тощо. При цьому філософсько-теоретичне передбачення стану соціальних відносин виділилося в окрему галузь філософії – футурологію, адже одна з найважливіших функцій філософського пізнання – конструювання теоретичних моделей «можливих світів» майбутнього, спроба подивитися на сучасну культуру, сучасний соціум і сучасну людину (й оцінити їх) очима майбутнього, так би мовити, «з вічності».

Створені у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття численні футурологічні сценарії, що балансують між науковою фантастикою, міфологічними пророцтвами і науковим передбаченням, як на Заході (Ж. Атталі, Д. Белл, Ф. Бродель, І. Валлерстайн, А. Кларк, К. Леві-Стросс, С. Лем, М. Леонард, А. Негрі, Е. Тоффлер, Дж. Фрідман, Ф. Фукуяма, О. Хакслі, С. Хантінгтон, М. Хардт і ін.), так і в колишньому СРСР (І. О. Єфремов, І. В. Бестужев-Лада, О. О. Зінов'єв, О. Г. Маркєєв, брати Стругацькі, А. І. Фурсов

та ін.), наділяють майбутнє принципово різними ознаками. Тут і «нове індустріальне суспільство», постіндустріальне суспільство, «технотронна ера»; і всеохоплююче значення знання та інформації; штучний інтелект і його всевладдя; «гіперіндустріалізм»; нові технологічні уклади; трансгуманізм, «постлюдство», в тому числі на основі конвергентних технологій, і навіть досягнення безсмертя; «боротьба цивілізацій»; геополітичне домінування західної цивілізації; наростання суперечностей у системі «суспільство – природа»; дегуманізація людини; розпад соціальних інститутів, у тому числі національних держав; відновлення імперій тощо. Очевидно, футурологічних сценаріїв створено так багато, що в суспільстві в цілому склалося несерйозне ставлення до прогнозування майбутнього.

Але навіщо нам треба знати майбутнє?

Будь-який прогноз є цілепокладанням¹. Формулюючи майбутнє, ми встановлюємо деякі орієнтири, визначаємо шляхи їх досягнення, шукаємо засоби реалізації і тим самим змінюємо сьогодення і його найближчий стан. У цьому сенсі передбачення – рушійна сила сучасного, спосіб конструювання майбутнього. Є наукова дисципліна – прогностика, яка вивчає закономірності процесу розроблення прогнозів у різних наукових галузях. Сьогодні існує кілька напрямків прогностики: релігійне, астрологічне та наукове прогнозування.

Прогноз – судження про можливі стани об'єкта в майбутньому, а також про шляхи і терміни їх досягнення². Прогностика міститься в будь-якій дії, що належить до наукової сфери, зокрема і кримінологічної. Прогностичну функцію мають усі методологічні елементи науки кримінології: поняття, принципи, закономірності, методи, засоби. Проектування в кримінології – проведення досліджень, їх стандартизація, програмування, планування, визначення засобів і технологій завжди містять у собі елементи прогнозу. У кримінологічній практиці прогностичну функцію несуть запитання на кшталт: «Що буде, якщо ...?» або «А що було б, якщо ...?»

Необхідність розвитку кримінологічної прогностики – підстава для створення спеціальної наукової дисципліни. Завдання формування прогностичного мислення – передбачення і прогнозу ставиться вже на стадії підготовки сучасного кримінолога. Однак щодо кримінологічної футурології наукових розвідок ще не проводилось.

Що ж таке кримінологічна футурологія? *Футурологія* (від лат. *Futurum* – майбутнє і грец. *Logos* – вчення) – прогнозування майбутнього, в тому числі шляхом екстраполяції наявних тенденцій або передбачення майбутніх тенденцій. Звідси запропонуємо таке визначення.

Кримінологічна футурологія – галузь науки про прогнозування майбутнього кримінологічних теорій і практики шляхом екстраполяції

¹ Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джука, О. М. Литвинов. Харків ; Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад внутр. справ ; Кримін. асоц. України ; Золота миля, 2017. С. 555.

² Гладкова Є. О. Функціональний зміст прогнозування у сфері протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. праць. 2015. № 2. С. 179.

наявних тенденцій їх розвитку та передбачення майбутніх тенденцій трансформації.

Основними методами дослідження є порівняльний аналіз, метод типологізації футурологічних теорій і герменевтичний метод дослідження футурологічних концепцій.

Загалом побудова прогнозів майбутнього вимагає осмислення сьогоденних футурологічних уявлень про розвиток суспільства, а також розроблення теорій, що дозволяють розглядати соціальну реальність з урахуванням усіх її форм і напрямків розвитку, зокрема і кримінологічної складової.

Сучасний етап розвитку соціальної теорії можна визначити як період системної кризи і нових пошуків. Очевидно, що пріоритети вибору способу соціального розвитку впливають на проєкт майбутнього. У зв'язку з цим виділення загальних тенденцій трансформації футурологічних концепцій світу, а також розроблення авторських прогнозів нині видаються найбільш актуальними і значущими.

Крім того, використовується методологія футурологічних досліджень має низку позитивних і негативних моментів з точки зору її наукової систематизації. Підтвердженням цьому може служити безліч нездійснених прогнозів не лише в соціальній сфері застосування, але і в політичній, економічній, культурній, кримінологічній та інших.

Необхідно зауважити, що останнім часом методологічний потенціал значно збагатився, прямим свідченням цього процесу служать інститути з форсайтних досліджень у зарубіжних партнерів та агентства стратегічних досліджень в Україні. Збільшення темпів науково-технічного прогресу, а також соціальної напруженості, пов'язаної з новими видами і формами гібридних воєн, призвело до організації спеціалізованих центрів з прогнозування перспектив військового протистояння, розвитку військової техніки, військово-тактичних стратегій і комунікаційних каналів політичної пропаганди. Експерти, що безпосередньо займалися в центрах наукового прогнозування, згодом стали розробниками методологічного базису нової дисципліни¹.

Говорячи про сучасну футурологію, необхідно зауважити, що під час аналізу наявних концепцій саме визначення цієї галузі знання позиціонується з точки зору його широкого розуміння, а саме: *футурологія* – це комплекс різноманітних підходів як наукового, так і ненаукового характеру, спрямованих на формування образів майбутнього людства в цілому, а також окремих його підсистем і сторін життя. У вузькому сенсі *футурологія* є безліччю методів, спрямованих на побудову наукового прогнозу². У зв'язку з цим уявляється можливим розділити науку про майбутнє (в широкому сенсі) на теоретичну і практичну, адже саме

¹ INTRA : офіц. сайт проєкту. URL: [http://institut.inra.fr/en/contents/list/232/inra_all/\(iLimit\)/5/\(word\)/horizon%202020](http://institut.inra.fr/en/contents/list/232/inra_all/(iLimit)/5/(word)/horizon%202020) (дата звернення: 12.05.2020).

² Бахарева В. А. Специфика футурологического знания. *Гуманитарная информатика*. 2016. Вып. 10. С. 28–34.

теоретична складова футурологічного знання займається рефлексією прикладного, прогностичного напрямку, а також питаннями, пов'язаними з методологією передбачення. У цьому випадку доцільно говорити про визначення «футурологічної концепції», адже вона являє собою теоретичну модель, яка виступає базою для побудови прогнозів майбутнього в процесі футурологічних досліджень.

Інший рівень визначається зміщенням прогностики в філософський контекст, тобто містить у собі положення сучасних культурологічних, економічних і соціально-філософських концепцій. Підсумком такого зміщення послужили положення, які ми виділяємо як стадіальний розвиток суспільства, концепція зіткнення культур, формаційний і цивілізаційний підходи та ін. Під час філософського осмислення футурології поняття «майбутнє» розглядається як предмет футурологічного знання¹. Майбутнє погано піддається вивченню, тим не менш, ще більшу складність мають інші предмети вивчення соціальних і гуманітарних наук. Питання про спосіб майбутнього є предметом футурологічного дослідження, що має в своїй основі наявні статистичні та соціологічні дані, а також установлені соціальні тенденції суспільного розвитку. Сам образ майбутнього буває різним. Він по-різному постає в роботах різних авторів і залежить від тих світоглядних установок, які використовуються в дослідженнях. У зв'язку з цим зустрічаються різні визначення самих футурологічних досліджень, в одному випадку такі дослідження називаються *forecasting* (прогнозування), де головним чином розглядаються конкретні перспективи розвитку певного явища, в іншому – *foresight* (*форсайт*), що означає узгоджений між експертами і замовником прогноз проекту побудови єдиного вектору розвитку майбутнього, у третьому випадку – *futures studies* (*дослідження майбутнього*) – комплексні міждисциплінарні дослідження з глобалістики та альтернативістики, що з'явилися наприкінці ХХ ст.

Ключовою проблемою в межах наукової футурології є проблема побудови правильного прогнозу. У певному сенсі кожна наука має власну специфіку прогнозування, що часто виступає критерієм істинності. Тому наукову футурологію сьогодні спрямовано на вироблення заходів, необхідних для досягнення результату, що робить її залежною не лише від проблем соціального розвитку, а й від наукового планування.

Кримінологія, як відомо, це наука про злочинність. Вона має свої *інновації* – теоретичні й практичні. Між ними є зв'язок, проте взаємозалежність інновацій у кримінологічній теорії та на практиці не завжди є однозначною. Наприклад, не можна стверджувати, що якщо в науці була розроблена інновація, то їй завжди відповідає інновація на практиці. Як і навпаки, якщо в на практиці з певних причин виникають інноваційні процеси, то це не означає, що аналогічні інновації з'являються і в теорії.

¹ Сидоренко О. В. Мироззренческая заданность футурологических прогнозов. *Научно-технические ведомости СПб ГПУ. Серия: Наука и образование*. 2010. Т. 2, № 2–2 (100). С. 258–262.

Як відомо, існують різні методи прогнозування: екстраполяція, моделювання, ретроспективний аналіз, опитування експертів¹. Як метод визначення майбутнього ми пропонуємо аналіз інновацій, в нашому випадку інновацій у кримінологічній теорії та у практиці протидії злочинності. Від того, які інновації реалізуються сьогодні, безпосередньо залежать майбутні зміни. Тому, аналізуючи наявні інновації, можна продовжити певні тенденції і тим самим уявити їх стан у майбутньому. Ясна річ, цей метод годиться щодо тих інновацій, які є сьогодні, він не зовсім може бути застосований до нових інновацій, які виникнуть завтра.

Так само слід відрізнити інновації в кримінологічній теорії від інновацій у кримінологічній практиці. Між ними є взаємозв'язок, але він, зазвичай, не прямий. Наприклад, якщо в теорію вводиться новий метод кримінологічного дослідження, цей принцип – інновація, але в практику завдяки цьому методу вводиться зовсім інша інновація, наприклад методика певних розрахунків або новий показник, і така інновація вже є практичною.

Кримінологічна школа Харківського національного університету внутрішніх справ, за нашими підрахунками, запропонувала понад 100 інновацій у кримінологічну теорію та практику протидії злочинності. Розроблені інновації мають різний методологічний рівень – від окремих прийомів і принципів кримінологічного аналізу до технологій кримінологічного впливу.

Розподілимо типи кримінологічних інновацій за методологічними підставами:

– принципи (науковості, продуктивності, раціональності, економічності тощо);

– учення (кримінологічні евристика, герменевтика, інноватика, футурологія);

– доктрини (модернізм, постмодернізм, діалектичний матеріалізм);

– моделі (західна, соціалістична, ісламська, азійська);

– поняття (кримінологічні визначення, категорії, дефініції);

– підходи (історичний, ситуаційний, генеалогічний, статистичний);

– технології (запобіжні, аналітичні, моніторингові, прогностичні, впливу);

– форми оприлюднення (семінари, інноваційні проекти, курси);

– методи, прийоми (системний, функціональний, структурний, моделювання, типологізація, порівняння).

Приклади інновацій стосовно сфер кримінологічної діяльності:

– ідеологія (гуманізація протидії злочинності);

– конструювання (побудова якісно нової системи протидії злочинності);

¹ Кримінологічний довідник : довідкове видання / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Бандурки О. М. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Джужі О. М. і д-ра юрид. наук, проф. Литвинова О. М. Харків : Золота миля, 2013. С. 291–292.

– проектування (оптимізація і модернізація національної системи запобігання злочинам);

– управління кримінологічною діяльністю (типи замовників наукових проєктів);

– діагностика й оцінювання (існують такі типи наукових результатів: когнітивні, креативні, організаційні, комунікативні, ціннісно-сміслові тощо).

З точки зору кримінологічної інноватики, важливо поділити інновації за шкалою часу: які з них для сьогоднішнього дня, які – для завтрашнього, а які – для далекої перспективи. Це допоможе планувати розроблення і реалізацію інновацій. Як модель вона є відгуком саме на сьогоднішню політику у сфері протидії злочинності, коли колишня національна система була деконструйована, а нової не створено.

Отже, за шкалою часу типи інновацій поділяються на сьогоднішні та перспективні інновації, а також інновації майбутнього.

Розвиток перелічених груп теоретичних і практичних інновацій має забезпечувати нова наукова галузь – кримінологічна футурологія. Її завдання – висвітлювати шлях, проектувати розвиток протидії злочинності на дальню перспективу.

Для реалізації останньої тези та проектування відповідного алгоритму дій виникає необхідність звернутися до образів майбутнього, що описують перспективні зміни й умовні прогнозовані стани тих чи інших сфер суспільного життя. Такі образи майбутнього, за визначенням І. Д. Тузовського, являють собою «комплекси соціальних очікувань щодо перспектив розвитку соціуму, засновані на явищах актуальної соціальності, наукової прогностики, творчого осмислення й індивідуальних переживаннях носія, втілені ментально, вербально і/або візуально, мають чітку емоційну та ціннісну наповненість (“гарне” або “погане” майбутнє) і впливають на сьогоднішнє»¹. Переконані, що майбутнє в умовах ХХІ ст. починає витісняти сьогоднішнє з позиції головного джерела соціального досвіду.

С. Б. Синецький виділяє три основних джерела формування уявлень про майбутнє². Перший – прогнози, ініційовані різними державами для вироблення національних стратегій розвитку. Такі прогнози відрізняє прагнення до точності, суворі наукова методологія і формалізованість. Другий – приватні прогнози, які від свого імені роблять соціально знакові постаті, спираючись на власний індивідуальний досвід і знання. Вони викладаються, як правило, в доступній масовому споживачеві формі, структура і стиль викладу обираються авторами довільно. Третій тип – це прогнози громадських об’єднань. Такі об’єднання зазвичай є більш вільними у виборі методології та форми і виконують кілька функцій – забезпечують професійний і громадський контроль за дослідженням

¹ Тузовский, И. Д. Светлое завтра? Антиутопия футурологии и футурология антиутопий. Челябинск : ЧГАКИ, 2009. С. 36.

² Синецкий С. Б. Культурная политика XXI века: от прецедента Истории к проекту Будущего : монография. Челябинск : Энциклопедия, 2011. С. 188–192.

тематики майбутнього, акумулюють різні прогнози, популяризують прогнози, виконані сторонніми суб'єктами тощо.

На наш погляд, має сенс виділити ще одне джерело уявлень про майбутнє – сферу художньої фантастики, зокрема літературний, кінематографічний та ігровий її жанри. Хоча сучасна наукова фантастика головним чином спирається на вже наявні прогнози, саме за допомогою художніх сценарних методів формуються доцільні образи майбутнього в доступних широким соціальним верствам формах. Але існує і інша парадигма. Це *антиутопії*-попередження, що ґрунтуються на уявленні, що майбутнє не лише є погано пізнаваним і невизначеним, але воно ще й небезпечне, воно загрожує існуванню людини. У них майбутнє – це «хворе суспільство» з порушеним світоустроєм і світопорядком, аномійне, хаотизоване, варваризоване, ірраціональне, аморальне, з крайньою соціальною поляризацією, яскраво вираженими ознаками виродження. Такі сценарії насичено апокаліптичними передчуттями, описами біологічної та культурної деградації людини, численних воєн, у тому числі і «зіркових» тощо¹ Зрозуміло, що така перспектива не викликає у розсудливих людей оптимізму і життєвого ентузіазму. До чого тоді прагнути? Мотивація розмивається і знижується, нерідко породжуючи зростання суїцидальності. Така футурологія значною мірою ґрунтується на міфологічній образності й цінностях, споглядання світу і змістовних установках буденної свідомості особистості нової епохи. Антиутопії, романи-попередження створювалися і раніше², але парадигма деградації стає особливо переконливою саме в соціокультурному контексті постмодерну.

Отже, функція генерування образів майбутнього в змістовному науково-прогностичному аспекті закріплюється в сучасному світі головним чином за індивідуальними експертами, різними державними і недержавними інституційними структурами досліджень майбутнього й у виразному і трансляційному аспектах – за художньою культурою і комунікативною сферою. Соціокультурні інститути досліджень майбутнього описують різні варіанти ймовірного майбутнього, художня культура «вбудовує» наукові дослідження в хаотичні потоки соціальних очікувань від нього, а комунікативна сфера транслює ці образи або певні прогнози в соціум, упорядковуючи вектори очікувань і формуючи соціальний запит на певні нововведення.

Таким чином, вплив прогнозованих і певним чином зафіксованих образів майбутнього на цей час проявляється серед іншого як формування певної синтетичної картини бажаного «цільового» майбутнього, а також синтетичної картини небажаного майбутнього в суспільній свідомості. Формування цих узагальнюючих картин майбутнього відбувається на рівні індивідуальної свідомості кожного члена суспільства (на основі особистих уявлень про ймовірну можливість втілення кожного окремого образу, що закріпився у свідомості).

¹ Маркеев О. Странник. Тотальная война. Москва : Олма-пресс, 2002.

² Хаксли О. О дивный новый мир. Москва : АСТ, 2014.

Висновки. Резюмуючи, зауважимо, що як перспективний об'єкт кримінологічного дослідження допустимим є розгляд **футурологічного прогнозу**, що розуміється як процес і результат цілеспрямованого дослідження перспектив розвитку кримінологічних явищ, що являє собою оформлене уявлення про майбутнє як новий концепт кримінологічного дискурсу.

Виділено три види результатів прогностичної діяльності, асоційованих із трьома її формами. Перша – наукове *передбачення*, яке зводиться до процедур логічного або математичного розрахунку, спирається на універсальні знання і вивірені емпіричні дані, що сформувалося та ефективно практикується в галузі точних природничих і технічних наук. Друга – *прогнозування*, що має, на відміну від наукової передбачувальної практики, справу з відкритими системами і неможливістю отримати вичерпну інформацію (зокрема, досить точні значення початкових умов) для повноти посилкової частини міркування/розрахунку. Нарешті, третя – *футурологія*, що еволюціонувала й існує сьогодні у вигляді досліджень багатоваріантного майбутнього (Futures studies). В останньому випадку результати виявляють подвійну природу – частково вони відображають майбутнє, частково його конструюють. Ця особливість призводить до цілої низки епістемологічних проблем пізнання майбутнього, істотних і для прогнозування, оскільки межа між сценарним прогнозом і футурологічним сценарієм залишається рухливою. Ба більше, відповідно до проаналізованих прикладів зі сфери кримінологічної інноватики, стає очевидним, що три її різновиди перебувають у відносинах залучення.

Розглянуті типи прогностичної діяльності можна уявити у вигляді піраміди, вершиною якої виступає передбачення як логічний або математичний розрахунок, середньою частиною – прогнозування, а основою – футурологія.

Указана фігура покликана відображати динаміку прогностичної діяльності, що застосовується у формі передбачення до мінімуму об'єктів, у формі футурології – до найбільшого (робити припущення можна практично про все, що нас оточує). Між частинами піраміди немає однозначних меж: як прогнозування може охоплювати передбачувальні процедури або в низці випадків редукувати до них, так само і футурологічне дослідження інтегрує прогнозні дослідження. Інакше кажучи, крім розширення за критерієм предметного розмаїття, відбувається розширення і за методологічним наповненням, але таке, що попередній (більш високий) рівень розчиняється в наступному (нижчому). Таке одностороннє залучення визначає можливості взаємних переходів: передбачувальної діяльності в прогнозу, прогнозної – в футурологічну, і навпаки. Остання обставина вимагає більш глибокого аналізу методологічної специфіки прогнозування з одного боку, і досліджень багатоваріантного майбутнього – з іншого.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2020

Алексей Николаевич ЛИТВИНОВ,

доктор юридических наук, профессор,
заслуженный работник образования Украины
(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Евгения Алексеевна ГЛАДКОВА,

доктор юридических наук, старший исследователь
(Харьковский национальный университет внутренних дел)

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ФУТУРОЛОГИЯ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Рассматриваются особенности футурологии – комплекса различных подходов как научного, так и ненаучного характера, направленных на формирование образов будущего человечества в целом, а также отдельных его подсистем и сторон жизни. Обосновываются возможность и необходимость создания футурологического прогноза, который понимается как процесс и результат целенаправленного исследования перспектив развития криминологических явлений и представляет собой оформленное представление о будущем как новом концепте криминологического дискурса.

Ключевые слова: предвидение, прогнозирование, футурология, прогноз, будущее, настоящее, преступность, общественные процессы.

Oleksii M. LYTVYNOV,

Doctor in Law, Professor,
Honored Worker of Education of Ukraine
(Kharkiv National University of Internal Affairs)

Yevheniia O. HLADKOVA,

Doctor in Law, senior researcher
(Kharkiv National University of Internal Affairs)

CRIMINOLOGICAL FUTUROLOGY: PROBLEM'S SETTING

The authors of the article study the features of futurology – a complex of various approaches, both scientific and sciolistic, aimed at forming images of humanity's future in the whole, as well as its certain subsystems and aspects of life. The authors substantiate the possibility and necessity of creating a futurological prediction, which is understood as the process and the result of a focused research of the perspectives for the development of criminological phenomena, and represent a formed idea about the future as a new concept of criminological discourse.

Key words: foresight, forecasting, futurology, prediction, future, present, crime, social processes.

Зразок для цитування:

Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Кримінологічна футурологія: постановка проблеми. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. праць. № 2 (23). 2020. С. 129—137.